

MĚSTSKÁ DIVOČINA: DYSTOPIE A HETEROTOPIE V SOUČASNÉM MĚSTĚ

Radoslava Krylová

*Katedra environmentálních studií, Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita v Brně
radkakry@mail.muni.cz*

Urban Wilderness: Dystopia and Heterotopia in the Contemporary City

Abstract—This text deals with possible ways of conceptualizing the phenomenon of urban wilderness. Urban wilderness refers to a wasteland in a contemporary city which has lost its original use and function, and which is slowly acquiring the character of nature. One possible explanation for the prevailing negative perception and representation of these places is that their existence is blurring the distinction between nature and culture. This distinction is said to be an important structuring element in the Western system of thinking. It is also thought that urban wilderness disturbs the order of the modern city and its tendency to structure and separate the functions of space. In this text, I am concerned with two possible ways of reflecting this ambivalent character of urban wilderness. My paper is based on theoretical work describing urban wilderness as dystopia, a symbol of the end of modernity, or as heterotopia, an opposition to the order of the modern city. In the last part of the text, I reflect the main points in the critique of this conceptualization.

Keywords—urban wilderness; wildscapes; heterotopia; dystopia; modern city; late-modern city; nature-culture

ÚVOD

Když se při procházce městem vzdálíme svým obvyklým trasám, můžeme narazit na plochy, kde se struktury města ztrácí pod záplavou zeleně. Jsou to místa, která ztratila své původní využití a zvolna získávají přírodní ráz. V Brně, kde studuji, je jich celá řada: např. pomalu zarůstající areál zrušené Zbrojovky a Vlněny, tzv. Jižní centrum nebo fotbalový stadion za Lužánkami.¹

¹ V době dokončování tohoto textu byl stadion za Lužánkami částečně rekonstruován a spontánně probíha-

Příčiny jejich vzniku jsou různorodé, vedle procesů dekoncentrace a deindustrializace to jsou například nevyjasněná vlastnická práva, pozemkové spekulace, problémy s financováním veřejných či soukromých projektů nebo se může jednat o tzv. zbytkový prostor, vzniklý během procesu plánování, často okolo dopravních staveb. Literatura tento fenomén označuje mimo jiné jako městskou divočinu (např. Haase 2008, 6, Duffner a Wathern 1988, Rink 2009, 276, Jorgensen 2012, 1).² V posledních letech můžeme sledovat narůstající zájem o tyto plochy ze strany urbanismu, umění i přírodních věd. V tomto textu mě bude zajímat, jak tento fenomén konceptualizují společenské vědy.

V literatuře se setkáváme s názorem, že městská divočina je vnímána spíše negativně, ať už plánovači, obyvateli, nebo městskou správou (Zemková 2011, 181). Pro plánovače často představují nevyužitou příležitost, slepý bod na mapě města (Edensor 2005, 8), Biologové a ochranáři se neshodnou na tom, jaká je hodnota městské divočiny z hlediska biodiverzity, protože se zde často setkáváme s nepůvodními druhy (k této diskusi např. Pokorný, Sádlo 2004a, 2004b, Librová 2005). Obyvatelé vnímají tyto plochy jako nebezpečné nebo alespoň podezřelé (např. Brownlow 2006, 234, Jorgensen a Tylecote 2007, 444).

jící sukcese tak byla přerušena.

² V české literatuře se můžeme setkat také s označením těchto míst jako nová divočina (např. Zemková 2011, Pokorný a Sádlo 2004a, 464, 2004b, 525). Gibas (2010, 155) o nich píše jako o procesech chátrání (urban decay). V zahraniční literatuře nacházíme mimo jiné označení pustina (wasteland); (Jorgensen a Tylecote 2007, 449) nebo prázdný prostor (empty space); (McDonogh 1993). Já jsem zvolila pojem, který reflektuje, že se jedná o místa stojící na pomezí kultury a přírody, narušující tuto spornou dichotomii. Jiná označení shrnuje např. Doron (2007).

Jedním z možných vysvětlení negativního vnímání a reprezentace městské divočiny je to, že se jedná o přírodu nacházející se na nesprávném místě. Město bylo v moderním myšlení spojováno s člověkem a kulturou, a příroda měla vyhrazené místo za hranicemi města (Edensor 2005, 47). Jak ukazují např. Heynen a kol. (2006, 3),³ oddělení města od jeho okolí bylo úzce spjato s osvícenským chápáním člověka jako vyděleného z přírody. Protože toto oddělení přetrvává do současnosti, městská divočina relativizuje opozici příroda-kultura, která je důležitým strukturujícím prvkem západního myšlení (Ingold 2000, 61–63). Není nedotčenou přírodou, do níž člověk utíká před ruchem velkoměsta, ale ani ochočenou kulturní krajinou. Narušuje také řád moderního města, jeho tendenci ke struktuře a jasnému vymezení funkcí prostoru (Edensor 2005: 53).

Pokud se díváme na moderní město jako na snahu realizovat moderní utopii o dokonalém prostoru, nabízejí se dva koncepty, které si všimají toho, co do této utopické představy nezapadá. První z nich, koncept dystopie, upozorňuje na úpadek města i člověka, a podle Harveyho je spjat s modernitou a vývojem moderního města stejně těsně jako utopie (Harvey 2000, 156–157). Druhý z nich, koncept heterotopie, podle téhož autora představuje převrácenou utopii či místo jinakosti (Harvey 2000, 184). v tomto textu se zaměřím na to, jak můžeme k vysvětlení ambivalentního charakteru městské využít koncepty dystopie a heterotopie a jaká jsou rizika a příležitosti této konceptualizace.⁴

UTOPIE A ŘÁD MODERNÍHO MĚSTA

Moderní město bylo po celou dobu svého vývoje inspirováno a konfrontováno s utopickými vizemi dokonalé společnosti. První utopické projekty měly obvykle městskou formu a s rozvojem novověké racionality se jejich ideál dokonalého řádu začíná přetavovat do konkrétních prostorových forem (Harvey 2000, 156–157). Moderní městské plánování⁵ pak můžeme vi-

dět jako jeden z produktů utopického myšlení, podle něhož má organizace prostoru pozitivně přispívat k obrodě společnosti (Vacková 2010, 143, Harvey 2000, 154).

V době zrodu moderního města se také rodí chápání města jako antiteze přírody (Wachsmuth, 2012, 508, Lefebvre 1996, 118). v kontextu města již příroda není materiální nutností, se kterou byl člověk v každodenním kontaktu. s postupující urbanizací se vůči ní pomalu rozvíjí nová kulturní citlivost (Gandy 2004, 366, 2006a, 66). Město je „parazit“ a „monstrem“, zatímco se nová „metropolitní příroda“ stává místem kontemplace a volného času (Gandy 2004, 366, 2006a, 66). Ve své zkrocené podobě, uspořádaná do geometrických tvarů a vyskytující se na předem vymezených místech, je nástrojem při utopické snaze o tvorbu čistého, krásného a strukturovaného města s dokonalým řádem. Její funkcí je město ozdravovat a estetizovat (Gandy 2006a, 66–67, Clark 2010, 144).

Současně ale v moderním městě dochází k rozpadu původní sevřené středověké struktury a zástavba se šíří do okolní krajiny. Město se tak postupně propojuje s prostorem, který je vnímán jako jeho protiklad – s venkovem nebo krajinou (Marcelli 2008, 243, Lefebvre 1996, 120). v důsledku nedostatečné regulace výstavby se tato tendence v současném městě⁶ nemění, naopak (více např. Hnilička 2005). Rozpadající se městská struktura tak do sebe nasává stále víc z ubývající krajiny. Lefebvre (1996, 120) tuto hybridní krajinu nazývá jako *rurbánní* – není již městem ani venkovem. K jejímu uchopení potřebujeme zcela nové kategorie, prostorové i estetické.

Jak ve své práci ukazují Tim Edensor a Mathew Gandy (Edensor 2000 a 2005, Gandy 2006b), představa o dokonalém řádu se v pro-

3 Podobně také Lefebvre (1996, 118) nebo Gandy (2006a, 72).

4 Tento text částečně vychází z mé diplomové práce, jejíž základ v současnosti rozvíjím pro potřeby disertačního výzkumu.

5 Moderní městské plánování chápou jako specifickou formu vědění a praxe rodící se v 19. století, která formuje proces rozhodování o tom, jak bude uspořádán a využitý prostor města (Ferenčuhová, 2011: 20).

6 V tomto textu používám pojem „současné město“ pro město označované v literatuře jako „postmoderní“ nebo „pozdne moderní.“ Oba termíny odkazují na fakt, že moderní město a jeho teorie prošly do současnosti podstatnými změnami, které je však možné vidět jako pokračování tendencí vlastních už městu modernímu (Dear 2002, 26). Dear společně s tzv. losangeleskou školou označuje takové město jako postmoderní, např. Gandy upřednostňuje ve svých pracích termín *pozdne moderní město* (např. Gandy 2013, 13) nebo *post-industriální město* (např. Gandy 2006a, 68). v tomto textu se přikláním k označení „pozdne moderní město“, které zdůrazňuje propojení moderních tendencí a současnosti.

storu moderního města postupně realizovala také v podobě nepřímé kontroly a disciplinačních strategií. Každodenní život v moderním městě čím dál výrazněji ovládaly institucionální struktury, které kladly důraz na technologickou racionalizaci prostoru a kontrolu těl a jejich fyziologických potřeb (Gandy 2006b, 500). v současném městě se tento dohled ještě zvyšuje, ať už pomocí techniky, nebo s využitím vědeckých dat (Gandy 2006b, 507, Edensor 2000, 125), což vede k vymezení prostoru pro specifické aktéry a aktivity. Místa mají jedinou, jasně vymezenou funkci, a podle té jsou do nich umísťování lidé, věci nebo činnosti (Edensor 2005, 54).

Edensor si kozačení vzniklého prostoru vypůjčuje od Sibleyho termín „purifikovaný prostor“ (Edensor 2005, 54, 2000, 124). Pro něj je charakteristické jasné vymezení a centrální kontrola. Díky tomu je zde vše jiné a cizí klasifikováno jako nečisté nebo nebezpečné a musí se přizpůsobit, nebo je vyloučeno do marginálních oblastí (Edensor 2005, 55). Edensor jako příklad uvádí obchodní centra (2000, 168) nebo tzv. gated communities (2005, 56), ze kterých vlastníci může vykázat kohokoliv, kdo neodpovídá jeho představě o správném vzhledu nebo žádoucích aktivitách.

Z ideálního moderního města je podobně vyloučená divočina, nekontrolovaná příroda. Koncept divočiny nacházíme v evropské kultuře jednoznačně od středověku, ačkoli jeho náznaky existují i v předchozích staletích (Jorgensen a Tylecote 2007, 446). Podle Sarah Whatmore je v západním myšlení divočina viděna jako místo ležící mimo lidský svět, v němž se ztělesňuje protiklad společenského uspořádání. Oddělení divočiny od lidského světa přitom není pouze formální, ale také prostorové a časové (Whatmore 2002, 13, podobně také Ingold 2000, 63, Jorgensen a Tylecote 2007, 447). Podle Burrela a Dale (2002) je divočina v západním myšlení označovaná jako neochotená, nekontrolovatelná, nepředvídatelná nebo neorganizovaná. Je také pustá, tedy bez známek lidské přítomnosti, a spojená s ne-lidskými bestii a monstry. Je tím, co je třeba vyhnat, aby byl obnoven řád (Burrel a Dale 2002, 121–122).

Městská divočina však tyto charakteristiky splňuje jen částečně. Působí jako neochotená a neorganizovaná, ale není prostorově ani časově oddělena od člověka. Naopak, v důsledku změn v organizaci prostoru pozdně moderního

města je jeho neviděnou, ale každodenní součástí. Stává se tak fenoménem, který nezapadá do stávajících kategorií moderního myšlení, které odděluje divočinu a společnost, respektive přírodu a kulturu. Podíváme-li se na ni optikou klasické teorie čistoty Mary Douglas, musíme městskou divočinu jako hybridní fenomén vyloučit nebo zneviditelnit (Douglas 1966, 35–39). Jednou z možností, jak ji znovu učinit centrem pozornosti, jsou dva koncepty provázející v teorii moderního města koncept utopie. Může být městská divočina viděna jako selhání utopie – dystopie, nebo jako jiný prostor – heterotopie? Jaké příležitosti a rizika pro uchopení jejího ambivalentního charakteru taková konceptualizace představuje?

MĚSTSKÁ DIVOČINA JAKO DYSTOPIE

Pojem dystopie byl poprvé použit ve druhé polovině 19. století a klasické období dystopie jako žánru nastalo během světových válek, zvláště díky zkušenosti s důsledky moderních technologií a pokroku (Vacková 2010, 33). Utopický projekt moderního města v sobě vždy obsahoval také svůj dystopický pól, ať už jako vizi totalitní budoucnosti (Harvey 2000, 156–157), nebo ve smyslu rozvratu jeho struktury a ovládnutí města bestii, divočinou (Burrel a Dale 2002, 108–109). Podívejme se nyní na příklady autorů, kteří si všímají zobrazování městské divočiny jako dystopie: jako symbolu konce ekonomického rozvoje a utopického projektu modernity.

Mathew Gandy si všímá pastorálních scén v soudobých ulicích zarůstajícího Detroitu nebo Berlína. Tato města, „znečištěná ruinami modernity“, jsou podle něj připomínkou toho, že prostředí města je produktem souvislé lidské práce a bez lidské aktivity „rychle upadá do stavu entropie a rozkladu“ (Gandy 2010, 178). Opuštěná místa podle něj bývají vnímána jako zrcadla úpadku odrážející špatnou společensko-ekonomickou situaci lokalit, v nichž se objevují (Gandy 2013, 16). Na tento rys se zaměřuje také novoromantická reprezentace těchto míst v kinematografii, kterou Gandy ukazuje na příkladu filmů *Stalker* a *Dvanáct opic* a srovnává je s fotografiemi skutečných míst jako Pripjat nebo Detroit. Podobných míst si všímá také Woodward (2012, 19), který Detroit nazývá jako „poslední velké ruiny Západní civilizace“. Připomíná, že navzdory uměleckým vizím předpokládajícím zánik západní civilizace kvůli katastrofě se z měst stávají ruiny na základě

ekonomických a sociálních změn. Všímá si také postupující záliby moderní fotografie v industriálních ruinách (Woodward 2012, 25).

Novoromantickou vizuální reprezentaci historických a současných ruin srovnává Edensor (2005). Podle něj klasické romantické vnímání hodnotilo ruiny jako malebné, což vyžadovalo určité specifické kvality, jako byl poměrně zachovalý vzhled ve správném poměru k nepravděpodobnosti apod. Malebnost ruin byla spojena s melancholií. Ruiny zpřítomňovaly cyklus života a smrti, a budoucnost, v níž se lidské tělo vrátí zpět do přírody. Tím, že ukazovaly pomíjivost pozemských záležitostí, zpochybňovaly zároveň moderní utopii o nekončícím pokroku a rozvoji společnosti, a tím tlumily optimismus industriálního rozvoje. Sloužily jako předobraz hrozícího kolapsu a zároveň jako připomínka imaginární minulosti (Edensor 2005, 11–13).

Podobně mluví o ruinách také Huyssen (2006). Namísto Edensorovy melancholie spojuje moderní ruiny s pocitem nostalgie, kterou nazývá „převrácenou utopií“ (Huyssen 2006, 7), narušující myšlenku pokroku. k moderním ruinám cítíme nostalgi, protože je v nich příslib alternativní budoucnosti, která nebyla uskutečněna. Moderní představa ruin, jejíž klasickou fází Huyssen umísťuje do 18. století, je podle něj vyjádřením „noční můry osvícenství, že veškerá historie může být v zásadě přemožena přírodou“ (Huyssen 2006, 13).⁷

Současné ruiny však podle Edensora postrádají tuto kontrolovanou romantickou estetiku. Na rozdíl od romantických ruin je v nich silnější prvek nepředvídatelnosti. Jsou místem temnoty a melancholie, emblémem úpadku moderního světa a apokalyptických vizí budoucnosti, a tedy zpřítomněním určité moderní gotiky. Stejně jako dříve i dnes zpochybňují mýtus nekončícího pokroku a konce modernity. Nejsou ale pouze obrazem dystopické budoucnosti, ukazují i možnosti alternativního uspořádání společnosti (Edensor 2005, 13–15).

MĚSTSKÁ DIVOČINA JAKO HETEROTOPIE

Opuštěná místa podle Edensora mohou sloužit jako příslib alternativy dominantního systému. i podle řady dalších autorů (např. Amin a Thrift

⁷ Podobně si Gibas (2010) všímá romantických odkazů a nostalgie spojených s reprezentací ruin a opuštěných míst v současné fotografii v souvislosti s fenoménem tzv. urban exploringu.

2002, 92, Marcelli 2008, 241, Sheridan 2007, 97) jsou taková místa unikající dohledu důležitou součástí vysoce strukturovaného a kontrolovaného prostoru pozdně moderního města. Edensor (2005) pro vystihnouti této povahy opuštěných míst používá Foucaultův termín heterotopie.

Foucault (1998) popisuje heterotopii a utopii jako takové uspořádání prostoru, které blokuje, neutralizuje nebo převrací soubor vztahů, v nichž je zasazen. Na rozdíl od utopií, které jsou ve své podstatě nereálným prostorem, ačkoli tvoří analogii a obraz skutečného společenského uspořádání, heterotopie existují reálně. Představují protikladné, alternativní uspořádání společnosti, v níž jsou zasazeny, a tím ji současně reprezentují i převrací. Jsou to tedy „efektivně realizované utopie“ (Foucault 1998, 178–179). v Edensorově pojetí je pak heterotopie „nereprezentovatelným prostorem“ (Edensor 2005, 63), odděleným od materiálních a informačních toků, z nichž původně vznikl, a bez vztahu k ostatním místům (Edensor 2005, 66). Foucault svůj koncept nikdy nedokončil. Jak píše Edward Soja, je „nekompletní, nekonzistentní, nekoherentní“ (Soja 1996, 162). Přesto se pokouší o systematickou rekonstrukci hlavních rysů tohoto konceptu. Srovnáme nyní Sojovu interpretaci Foucaultova konceptu heterotopie s některými rysy městské divočiny.

Foucault mimo jiné popisuje tzv. heterotopie deviance, které sdružují aktivity, jež nezapadají do hegemonního diskurzu (Soja 1996, 159). Také městská divočina představuje prostor poskytující útočiště lidským i ne-lidským obyvatelům, kteří nenacházejí místo v racionalizovaném prostoru města, jako jsou tzv. lidé bez domova, děti, zvířata nebo rostliny. Poskytují také prostor pro deviantní nebo marginální aktivity, které mají zůstat skryty různým formám dohledu, jako je potloukání, popíjení, dobrodružná hra, užívání drog apod. (více např. Edensor 2005, 25–27).

Heterotopie jsou dále místem odsunutým na okraj města nebo společnosti. Soja v této charakteristice vidí osud současných sociálně vyloučených lokalit nebo ghett (Soja 1996, 160). Také městská divočina se často nachází na okraji zájmu, představuje neviditelný nebo domněle prázdný prostor (McDonogh 1993, 3). Jak ukazuje např. Gandy (2013, 16) nebo Brownlow (2006), plochy městské divočiny se často nacházejí v bezprostřední blízkosti tzv. vyloučených

lokalit a jsou průvodním jevem špatného fungování ekonomických, politických nebo sociálních vztahů. Současně kvůli své neregulovanosti posilují dojem zanedbanosti a úpadku těchto částí města.

Heterotopie je také zároveň prostupná a zároveň uzavřenější než běžný veřejný prostor, což je umožněno skrze rituály nebo nepsaná pravidla, platící pro sociální vztahy uvnitř heterotopie (Soja 1996, 161). v případě městské divočiny můžeme jako toto nepsané pravidlo označit např. to, že se jedná o místa, kterým je tzv. „lepší se vyhnout“ (McDonogh 1993, 7) nebo „kam nikdo nechodí“ (McDonogh 1993, 9). Hranice takových míst je vytyčena nepsaným společenským konsensem, který v návštěvnicích posiluje strach, respekt a ostražitost (více např. Brownlow 2006). Některé plochy jsou přitom od okolního prostoru odděleny i materiálně např. ploty, ale i ty bývají částečně prostupné.

Konečně jsou pak heterotopie místy iluze odhalujícími povahu ostatních míst (Soja 1996, 161). O městské divočině můžeme v tomto smyslu mluvit jako o místech volnosti, vymykajících se panoptickému řádu města, nebo jako o místech, skrze která může být kritizována modernistická vize pokroku. Např. podle Edensora, který mapuje alternativní využití těchto slabě regulovaných prostor, je možné aktivity odehrávající se na opuštěných místech vidět jako anti-autoritářské, zpochybňující konvence, řád a zodpovědnost, nebo jako radikální rozchod s materialismem. V některých situacích se tak tyto oblasti mohou stát prostorem autonomie, „symbolickou výzvou hegemonnímu uspořádání světa“ (Edensor 2005, 32).⁸

DISKUSE

Podívejme se nyní na limity a příležitosti, které koncepty heterotopie a dystopie představují pro analýzu městské divočiny. Jak jsme viděli na příkladu několika autorů, dystopický pohled na městskou divočinu zdůrazňuje jeden význam, který má divočina v evropské kultuře, a to je symbol úpadku a antiteze pokroku. Tato conceptualizace nabízí jedno z možných vysvětlení toho, proč je městská divočina tak často viděna jako nežádoucí prostor, který je třeba elimi-

novat, najít pro něj řešení (Cronon 1995, 69, Gandy 2006a, 66). V důsledku tedy může být dystopický konec modernity zároveň vnímán pozitivně, jako triumf divoké přírody nad člověkem změněným prostředím. Neboli jak se ptají Jorgensen a Tylecote: „Je vegetace fyzická manifestace lidského zanedbávání a lhostejnosti, nebo část přirozeného procesu uzdravování?“ (Jorgensen a Tylecote 2007, 455).

Ambivalentní jsou i výsledky výzkumů, které se nezabývají pouze reprezentací, ale i vnímáním obyvatel. Např. Jorgensen, Hitchmough a Dunnett (2007) ukazují, že ačkoli lidé často vyhledávají divoce vyhlížející přírodu v blízkosti svého domova, v jeho bezprostředním okolí naopak oceňují krajinu, která se jeví jako upravená, protože takový vzhled symbolizuje dobré fungování místní komunity. Vnímání krajiny podle autorů není možné vysvětlit jedinou teoretickou optikou, navíc je ovlivňovaný např. etnickým a kulturním zázemím obyvatel (Jorgensen, Hitchmough a Dunnett 2007, 284). Variabilitu preferovaných typů krajiny v závislosti na třídě, vzdělání, genderu atd. ukazuje např. výzkum de Groota a van den Borna (de Groot a van den Born 2003). Thompson shrnuje, že k estetickému ocenění divoce vyhlížející přírody je důležitá výchova a vedení člověka k pobytu v přírodě od dětství (Thompson 2012, 61–62). Koncept dystopie tedy vystihuje jeden významný vliv v reprezentaci městské divočiny, zvláště ve fotografii a filmu, nesmíme však zapomínat na mnohoznačné významy, které mají divočina nebo ruiny v evropském a moderním myšlení.

Ve druhé části textu jsem ukázala, že městská divočina má řadu charakteristik společných s Foucaultovým konceptem heterotopie, a to především jeho schopnost převracet a reflektovat stávající společenské uspořádání. To vyzdvihuje také Harvey (2000). Význam heterotopií podle něj spočívá v tom, že mění náš pohled na deviantní chování a ukazuje jeho důležitost pro prosazování alternativního uspořádání prostoru města. Podle Harveyho však neexistuje žádné měřítko toho, jaká jinakost je přijatelná. Je tedy v důsledku libovolná a koncept má sklon stát se banálním (Harvey 2000, 184). To je také nejslabším místem conceptualizace městské divočiny jako heterotopie. Jinakost považuje za automaticky pozitivní, ale nevěnuje pozornost např. tomu, že aktéři a aktivity nacházející své útočiště v těchto lokalitách si nemohou zvolit žádné jiné místo. To neplatí pouze pro lidské ak-

⁸ Jako příklad Edensor ukazuje případ londýnské komunity okupující v 90. letech opuštěné území na protest proti nakládání s půdou, prioritám městského plánování a soukromému vlastnictví (Edensor, 2005, 31–33).

téry, ale i pro nelidské, tedy rostliny a živočichy, kteří se na těchto plochách nacházejí. Ti jsou často na městská stanoviště vytlačováni z intenzivně využívané krajiny.

Právě na tzv. nelidské aktéry se ve svém promýšlení vztahu divočiny a heterotopie obrací Whatmore (2002). Ta upozorňuje na to, že divočinu máme tendenci vidět jako utopii, svět radikálně oddělený od člověka. Naproti tomu heterotopie reálně vytváříme uvnitř společnosti. Pokud se podle ní na divokou přírodu podíváme touto optikou, všimneme si, že divočina existuje ve vztahu k žitému prostoru člověka a že je to sociální prostor formovaný lidským věděním a představami (Whatmore 2002, 13). Whatmore tak používá koncept heterotopie jako první krok k vyrovnání se s binární opozicí přírody a kultury (Whatmore 2002, 14).

Podobnou snahu nalézáme i u dalších autorů: Např. Harvey (1993, 28) nebo škola tzv. urbánní politické ekologie⁹ zdůrazňují, že důsledné oddělení sféry přírody a kultury v sociální analýze není možné, protože člověk je interní součástí zemského ekosystému (více např. Heynen, Kaika a Swingedouw 2006). i další směry společensko-vědní teorie inspirované zejména ANT¹⁰ se v posledních desetiletích vymezují proti striktnímu oddělení předmětu přírodních a společenských věd a snaží se do své analýzy zahrnout také nelidské, přiznat jim aktérství v sociálních sítích a oslabit dualistické chápání subjektu a objektu (k této diskusi více např. Gibas, Pauknerová a Stella, 2011). Přírodu a divočinu pak vidí jako aktéra spoluvytvářejícího člověka a společnost. Schopnost uchopit tento dialektický charakter městské divočiny je podle mého názoru možné vnímat jako největší příležitost konceptu heterotopie pro analýzu městské divočiny. Společně s Whatmore (2002, 14)

9 Urbánní politická ekologie je přístup k výzkumu současného města, který kritizuje, že se urbánní teorie nevěnuje fyzickému prostředí, které je jejím základem. Podobně environmentální teorie nepracuje s procesem urbanizace a ignoruje ho jako zdroj řady globálních problémů. Snaží se proto s urbanizací pracovat jako se společensko-environmentálním procesem. Více např. Heynen, Kaika a Swingedouw 2006.

10 Actor-network theory (ANT) je přístup ovlivněný prací Bruno Latoura, který vidí nejen lidi, ale i ne-lidské (ve smyslu přírodních fenoménů nebo technologií) jako jednající aktéry. Snaží se vystoupit z moderních dichotomií přírody a kultury nebo subjektu a objektu a vytvořit pro společenskou vědu zcela nové teoretické kategorie a metodologické nástroje (Murdoch 2001).

se ale domnívám, že taková optika je pouze prvním krokem, protože nadále zachovává člověka jako dominantního aktéra a subjekt.

Tento text se zabýval původem hybridního a ambivalentního charakteru městské divočiny. Ukázal, že může mít původ v utopické vizi moderního města, která vylučuje vše neregulované, nečisté nebo nezapadající do stávajících kategorií, včetně divoké přírody. Následně se věnoval konceptům dystopie a heterotopie jako protikladům nebo převráceným formám utopie. Popsal a zhodnotil, jaké příležitosti a rizika taková konceptualizace představuje pro uchopení fenoménu městské divočiny. Upozornil také na potřebu zahrnout do analýzy nejen lidské, ale i nelidské aktéry.

Jak ukazují např. Edensor (2005, 8–10), Doron (2007, 14–15) nebo Jorgensen a Tylecote (2007, 458–459), dominantní přístupy městských samospráv nebo plánovačů vidí městskou divočinu jako nefunkční a marginální prostor stojící mimo ekonomickou a sociální strukturu města. Jako takové je tyto plochy třeba „revitalizovat“, tedy navrátit zpět „do života“: zeleň je třeba zkrátit do upravených tvarů nebo nahradit infrastrukturou a zástavbou. Ačkoli jsou ale tyto plochy viděny jako potenciálně nebezpečné, jsou často využívány pro neformální aktivity a rekreaci. Jejich „živou“ náplní navíc není pouze člověk a jeho (ekonomické) aktivity, ale i ne-lidští aktéři, rostliny a živočichové.

Jak tedy o divočině ve městě říkají Jorgensen a Tylecote, „její ambivalence a dvojznačnost by neměla být vnímána jako nedostatek, ale jako rezervoár významů, které můžeme neustále objasňovat a zkoumat“ (Jorgensen a Tylecote 2007, 458). Jedním z těchto významů je i vztah člověka a přírodní složky těchto míst a rozpoznávání ne-lidského jako aktéra sociálního světa. Místa městské divočiny nám tak mohou sloužit nejen jako zásobárna podnětů pro nové promyšlení vztahu člověka a přírody, ale také pro realizaci nových typů městských prostor, kombinujících minimální infrastrukturu a společenské funkce s divoce vyhlížející přírodní složkou. Namísto důrazu na jinakost těchto míst si pak společensko-vědní analýza může všimnout toho, jak jsou heterotopická místa nové divočiny spojena s místy, která je obklopují: jaké funkce nabízí lidským obyvatelům města, komu poskytují útočiště nebo co je jejich náplní. Jorgensen a Tylecote

vyzývají k tomu, aby „esenciální kvality těchto míst byly respektovány a využívány jako základ pro budoucí rozvoj“ (Jorgensen a Tylecote 2007, 459). Společensko-vědní analýza tak může pomoci najít nové způsoby, kterými tyto vlastnosti popisovat nebo spoluvytvářet a proměňovat bez nutnosti radikální regulace.

ZDROJE PODPORY

Tento text vznikl v rámci projektu MUNI/A/0769/2013 Ekologicky příznivé varianty životního způsobu 2: Cesta do města.

POUŽITÁ LITERATURA

- Amin, Ash, Nigel Thrift. 2002. *Cities: Re-imagining the Urban*. Cambridge: Polity Press.
- Brownlow, Alec. 2006. “An Archeology of Fear and Environmental Change in Philadelphia.” *Geoforum* 37 (2006): 227–45.
- Burrell, Gibson, Karen Dale. 2002. “Utopiary: utopias, gardens and organisation.” In *Utopia and organization*, ed. Parker, Martin, 106–127. Oxford: Blackwell Publishing.
- Clark, Peter. 2010. „Urbánní dějiny a zelený prostor.“ *Lidé města* 12 (2009): 135–146.
- Cronon, William. 1995. “The Trouble with Wilderness.” In *Uncommon Ground: Rethinking the Human Place in Nature*, ed. William Cronon, 69–90. New York: W. W. Norton & Co.
- De Groot, Wouter T., Riyan J. G. van den Born. 2003. “Visions of nature and landscape type preferences: an exploration in The Netherlands.” *Landscape and Urban Planning* 63 (2003): 127–138.
- Doron, Gil M. 2007. “Badlands, blank spaces, border vacuums, brown fields [...].” *Field* 1(1): 10–13. Viděno 30. listopadu 2014. http://www.field-journal.org/uploads/file/2007_Volume_1/g%20doron.pdf.
- Douglas, Mary. 1966. *Purity and danger : an analysis of the concepts of pollution and taboo*. London: Routledge.
- Duffner, Fay, Peter Wathern. 1988. “Berlin’s Green Island: Building an Urban Wilderness.” *Environment* 2 (30), 12–15, 32–34.
- Edensor, Tim. 2000. “Moving through the city.” In *City Visions*, David Bell, Azzedine Haddour, 121–140. Pearson Education.
- Edensor, Tim. 2005. *Industrial ruins: spaces, aesthetics and materiality*. Oxford: Berg.
- Ferenčuhová, Slavomíra. 2011. *Mesto, meno, vec. Urbánne plánovanie v sociológii mesta a prípad (post)socialistického Brna*. Brno: Munipress.
- Foucault, Michel, and James D. Faubion. 1998. *Aesthetics, method, and epistemology*. New York: New Press.
- Gandy, Mathew. 2004. “Rethinking urban metabolism: Water, space and the modern city.” *City* 8 (3), 363–379.
- Gandy, Mathew. 2006a. “Urban nature and the ecological imaginery.” In *In the nature of cities: urban political ecology and the politics of urban metabolism*, Heynen, Nik, Maria Kaika, and Erik Swyngedouw, 63–74. London: Routledge.
- Gandy, Mathew. 2006b. “Zones of indistinction: bio-political contestations in the urban arena.” *Cultural Geographies* 13 (4): 497–516.
- Gandy, M. 2010. “Vicissitudes of Urban Nature: Transitions and Transformations at a Global Scale.” *Radical History Review*. 2010 (107): 178–184.
- Gandy, M. 2013. “Entropy by design: Gilles Clément, Parc Henri Matisse and the Limits to Avant-garde Urbanism.” *International Journal of Urban and Regional Research*, 37: 259–278.
- Gibas, Petr. 2010. “Globalised Aestheticisation of Urban Decay.” In *Beyond Globalisation: Exploring the Limits of Globalisation in the Regional Context*, 155–161. Ostrava: University of Ostrava.
- Gibas, Petr, Karolína Pauknerová a Marco Stella. 2011. “Non-humans in Social Science: Animals, Spaces, Things – introductory chapter.” In *Non-humans in Social Science: Animals, Spaces, Things*. Gibas, Petr, Karolína Pauknerová a Marco Stella et al., 9–29. Červený Kostelec: Pavel Mervart.
- Haase, Dagmar. 2008. “Urban Ecology of Shrinking Cities: An Unrecognized Opportunity?” *Nature and Culture* 3 (1): 1–8.
- Harvey, David. 1993. “The nature of environment: The dialectics of social and environmental change.” In *Socialist Register 1993: Real Problems, False Solutions*. Miliband, Ralph, and Leo Panitch, 1–51. London: Merlin Press.
- Harvey, David. 2000. *Spaces of hope*. Berkeley: University of California Press.
- Heynen, Nik, Maria Kaika, and Erik Swyngedouw. 2006. “Urban Political Ecology.” In *In the nature of cities: urban political ecology and the politics of urban metabolism*, Heynen, Nik, Maria Kaika, and Erik Swyngedouw, 1–20. London: Routledge.
- Hnilička, Pavel. 2005. *Sídelní kaše: otázky k sub-urbánní výstavbě kolonií rodinných domů*. Brno: Era vydavatelství.
- Huyssen, Andreas. 2006. “Nostalgia for Ruins.” *Grey Room*. 23: 6–21.
- Ingold, Tim. 2000. *The perception of the environment essays on livelihood, dwelling and skill*. London: Routledge.

- Jorgensen, Anna. 2012. "Introduction." In *Urban Wildscapes*, Jorgensen, Anna, and Richard Keenan, 1–14. New York: Routledge.
- Jorgensen, Anna, James Hitchmough, and Nigel Dunnett. 2007. "Woodland as a setting for housing-appreciation and fear and the contribution to residential satisfaction and place identity in Warrington New Town, UK." *Landscape and Urban Planning*. 79 (3–4): 273–287.
- Jorgensen, Anna, and Marian Tylecote. 2007. "Ambivalent landscapes—wilderness in the urban interstices." *Landscape Research*. 32 (4): 443–462.
- Lefebvre, Henri, Eleonore Kofman, and Elizabeth Lebas. 1996. *Writings on cities*. Cambridge, Mass, USA: Blackwell Publishers.
- Librová, Hana. 2005. „Proč chráníme přírodu?“ *Časopis Vesmír*, 84 (3): 171. Viděno 30. listopadu 2014. <http://www.vesmir.cz/clanek/proc-chranime-prirodu>.
- Marcelli, Miroslav. 2008. *Filozofí v meste: v meste – kde inde? Mestu – komu inému? s láskou i odporom – ako inak?* Bratislava: Kalligram.
- McDonogh, Gary W. 1993. "The Geography of Emptiness." In *The Cultural Meaning of Urban Space*. Rotenberg, Robert Louis, and Gary W. McDonogh, 3–17. London: Bergin a Garvey.
- Murdoch, Jonathan. 2001. "Ecologizing Sociology: Actor-network Theory, Co-construction and the Problem of Human Exceptionalism." *Sociology* 35 (1): 111–133.
- Pokorný, Petr, Jiří Sádlo. 2004a. „Barunčino znovunabyté pannenství.“ *Časopis Vesmír*, 8 (83), 461–467.
- Pokorný, Petr, Jiří Sádlo. 2004b. „Krajina pražského east endu.“ *Časopis Vesmír*, 9 (83), 525–530.
- Rink, Dieter. 2009. "Wilderness: The Nature of Urban Shrinkage? The Debate on Urban Restructuring and Restoration in Eastern Germany." *Nature and Culture*. 4 (3): 275–292.
- Soja, Edward W. 1996. *Thirdspace: journeys to Los Angeles and other real-and-imagined places*. Cambridge, Mass: Blackwell.
- Sheridan, Dougal. 2007. "The Space of Subculture in the City: Getting Specific about Berlin's Indeterminate Territories." *Field Journal*, 1 (1). pp. 97–119. Viděno 30. listopadu 2014. http://www.field-journal.org/uploads/file/2007_Volume_1/d%20sheridan.pdf
- Thompson, Catharine W. 2012. "Places to be wild in nature." In *Urban Wildscapes*, Jorgensen, Anna, and Richard Keenan, 49–64. New York: Routledge.
- Vacková, Barbora. 2010. *Prostor, moc a utopie: ideální město a jeho společnost*. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav.
- Wachsmuth, David. 2012. "Three Ecologies: Urban Metabolism and the Society-Nature Opposition." *The Sociological Quarterly*. 53 (4): 506–523.
- Whatmore, Sarah. 2002. *Hybrid Geographies: Natures Cultures Spaces*. Sage, London.
- Woodward, Christopher. 2012. "Learning from Detroit or 'The Wrong Kind of Ruins'." *Urban Wildscapes*, Jorgensen, Anna, and Richard Keenan, 17–32. New York: Routledge.
- Zemková, Michaela. 2011. "New Wilderness." In *Non-humans in Social Sience: Animals, Spaces, Things*, Petr Gibas, Karolína Pauknerová, Marco Stella, 181–188. Červený Kostelec: Pavel Mervart.